

Inovace

Ústav archeologie a muzeologie si za dlouhou dobu své existence vybudoval významnou pozici mezi střeoevropskými archeologickými pracovišti. Výsadní postavení získal především svou dlouhodobou orientací na základní terénní výzkum, který obohatil českou i evropskou vědu o nové a originální objevy, i na vývoj moderních výzkumných metod a jejich zavádění do praxe.

Dosavadní výzkumná činnost ústavu archeologie a muzeologie zahrnuje celý pravěký až středověký vývoj lidstva s důrazem na určitá klíčová období a širokou mezioborovou spolupráci humanitních, přírodovědných a technických disciplín se zaměřením na nové informační technologie a zpracování digitálních dat. Ústav se zaměřuje z teoretického i praktického hlediska na sídelní prostor, jeho proměny v čase, sídelní typy, prostorovou archeologii, aplikaci přírodovědných disciplín v archeologickém bádání atd. Propojení několika stabilních vědeckých expedic vybavených komplexem budov a laboratoří (Těšetice-Kyjovice, Pohansko u Břeclavi, Rokštejn), nejmodernějšího přístrojového vybavení, které je zaměřeno především na digitální dokumentaci nemovitých i movitých archeologických památek, materiálovou analýzu a geofyzikální prospekci, i zkušených vědeckých pracovníků, včetně několika desítek doktorandů, je v české archeologii unikátní. Vzhledem k dlouhé tradici patří tato výzkumná infrastruktura k nejstabilnějším zařízením svého druhu v České republice. Systematicky ji začal budovat František Kalousek již v šedesátých letech 20. století, kdy nechal postavit výzkumnou základnu na Pohansku u Břeclavi.

V posledních patnácti letech se ústav díky velkým investicím a vícezdrojovému financování stal konkurenceschopným v rámci evropských archeologických pracovišť. Celá infrastruktura slouží nejenom excelentnímu interdisciplinárnímu výzkumu a výuce na Masarykově univerzitě, ale využívají ji také badatelé a studenti z jiných pracovišť od nás i ze zahraničí. Do nabídky služeb poskytovaných ústavem archeologie a muzeologie patří také expertizy a aplikovaný výzkum prováděný pro potřeby komerční sféry a státní správy. I když jádro pracoviště tvoří vědecko-výzkumné základny na významných archeologických lokalitách v České republice, expanduje ústav archeologie a muzeologie i do zahraničí. Expedice vybudovaná v letech 2005–2010 v Sýrii (projekt ARBA, Tell Arbid Abyad) sice byla v důsledku válečných událostí v blízkovýchodním regionu nedávno opuštěna, zahraniční aktivity se však přesunuly do východního Středomoří na Krétu a do Francie (keltské oppidum Bibracte).

I přes tyto zajímavé zahraniční projekty zůstává nejdůležitějším přínosem ústavu archeologie a muzeologie výzkum na domácí půdě. Tři dlouhodobé systematické výzkumy klíčových regionů časově pokrývají hlavní studovaná období od pravěku (Těšetice-Kyjovice) přes ranou dobu dějinnou (Pohansko) až po vrcholný středověk (Rokštejn/Panská Lhota).

Těšetice-Kyjovice

Mezi obcemi Tešetice a Kyjovice na Znojemsku byla v poloze Sutny prozkoumána významná pravěká lokalita a objevy na ní učiněné podstatně ovlivnily bádání o evropském neolitu, a to především kvůli odkrytí kruhového sociokultovního areálu – tzv. rondelu. V roce 1964 zde zahájil první práce Vladimír Podborský, jenž tomuto tématu věnoval několik knih. Těšetický rondel komplexně prozkoumal v letech 1968–1978. Jednalo se o první systematický výzkum svého druhu ve střední Evropě. Pravidelné každoroční výzkumy v Sutnách realizovala tehdejší katedra prehistorie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně ve spolupráci s Jihomo-

ravským muzeem ve Znojmě od roku 1967. V tomtéž roce se začalo s budováním výzkumné stanice v těsné blízkosti lokality. Na místě Sutny došlo poprvé ve střední Evropě a podruhé v Evropě k objevu a poté k systematickému odkryvu mladoneolitického kruhového příkopového areálu. Brzy následovaly objevy dalších podobných objektů, především na Slovensku, v Dolním Rakousku, v Čechách a v Bavorsku. Díky pomoci letecké archeologie záhy přibývaly signály přítomnosti kruhových areálů. Začalo se používat jejich označení rondely, a výzkumem ústavu archeologie a muzeologie v Těšeticích tak nastala éra „rondelové archeologie“. Celý rondelový areál těšeticko-kyjovické osady byl pod vedením Vladimíra Podborského zkoumán do roku 1978. Výzkum se poté rozšířil i do blízkého okolí. Zkoumaná plocha o rozloze více než 5 ha dosud kromě příkopu rondelu a jeho tří palisád vydala více než 800 dalších zahloubených objektů, několik desítek půdorysů nadzemních kůlových staveb a 26 hrobů. Převážná většina nalezených objektů patří k neolitickému osídlení kultur s lineární ($\pm 5600-4900$ př.n.l.), vypíchanou a s lengyelskou malovanou keramikou ($\pm 4700-3600$ př.n.l.). Podle nejnovější geofyzikální prospekce (Peter Milo) se ukazuje, že osídlení kulturou s lineární keramikou se rozkládá minimálně na ploše 13,5 ha, kde se podařilo identifikovat cca 70 domů, přičemž celkově jich zde mohlo být více než 100. Zdejší osídlení se tak řadí k největším svého druhu ve střední Evropě.

Z postneolitického osídlení je třeba uvést objekty badenské kultury s kanelovanou keramikou ($\pm 2800-2600$ př.n.l.) a v poslední době odkryté hroby kultury zvoncovitých pohárů ze závěru eneolitu, z nichž pocházejí i unikátní zlaté artefakty. Prozkoumalo se také několik objektů ze starší a mladší doby bronzové. Pozoruhodné jsou především doklady rituálních (přísežných, děkovných, prosebných) hostin z období kultury velatické (1300–1100 př.n.l.), při nichž byly servírovány „posvátné“ pokrmy a nápoje; keramické jídelní i nápojové servisy byly po skončení obřadu nevratně zničeny, respektive odklizeny spolu s dalšími rekvizitami do připravené jámy, kde je při svých výzkumech našli archeologové z ústavu archeologie a muzeologie. V západní části Suten byl rovněž odkryt halštatský sídelní areál s horákovskou kulturou (datovaný od poloviny 7. do poloviny 5. století př.n.l.).

Pohansko u Břeclavi

Pohansko patří mezi naše přední raně středověké lokality a považuje se za jedno z nejvýznamnějších center staroslavné velkomoravské říše. Také na Pohansku u Břeclavi byla již v roce 1960 zásluhou Františka Kalouska vybudována terénní výzkumná základna s laboratoří, dokumentačními, skladovacími a ubytovacími kapacitami, která svému účelu slouží dodnes. Několik generací studentů brněnské archeologie na lokalitě absolvovalo povinné terénní školení. Posluchači se zde učili detailně poznávat movité a nemovité památky raného středověku a seznamovali se s moderními postupy archeologického terénního výzkumu, které následně přenášeli do své odborné praxe. Hlavním tématem činnosti ústavu archeologie a muzeologie na Pohansku u Břeclavi však vždy zůstávalo archeologické poznávání historického významu této mimořádné lokality. Slavná éra činnosti ústavu archeologie a muzeologie na Pohansku započala výzkumem prvního velkomoravského kostela, přilehlého pohřebiště a následně i tzv. velmožského dvorce, který probíhal v letech 1959–1965. Kostel patřil podle zachovaných základů k typu jednolodních staveb s odsazenou půlkruhovou apsidou a s téměř čtvercovým nartexem. Chrám byl zbudován z lomového kamene, spojovaného vápennou maltou. Stěny byly omítnuté a obílené a uvnitř zdobeny barevnými malbami. Založení kostela bývá spojováno se starší fází dvorce z 9. století. Hřbitov, který byl založen v okolí chrámu, sloužil pro společenství sídlící ve dvorci. Celkem zde bylo odkryto 407 kostrových hrobů. Ve 4 z nich byly nalezeny meče, v 8 sekery, ve 32 ostruhy a ve 46 zlaté a stříbrné šperky byzantsko-orientálního či veligradského rázu. Kostel i pohřebiště byly součástí rozsáhlejší sídlištní struktury, kterou pod označením velmožský dvorec uvedl do

evropské literatury profesor Bořivoj Dostál. Jedná se o nejdůležitější velkomoravskou sídelní strukturu na Pohansku. Byla vymezena na ploše ca 1 ha mohutnou čtvercovou palisádou, budovanou minimálně ve dvou etapách, o jejíž fortifikační funkci nelze pochybovat. Dnes se domníváme, že se jednalo o jednu z rezidencí velkomoravského panovníka, kterou nechal vybudovat jako imitaci paláce karolínské královské falce.

Paralelně s odkryvem kostela a dvorce se rozběhly i výzkumy na dalších plochách rozsáhlé raně středověké aglomerace, která se rozkládá na ploše větší než 60 ha. V roce 1960 se začalo s výzkumem jižního i severního předhradí, o rok později byly provedeny první řezy mohutným opevněním a položeny sondy v prostoru tzv. Lesní školky, kde byl později prozkoumán rozsáhlý řemeslnický areál. Na Pohansku došlo i k objevu časně slovanského žárového pohřebiště, jehož výzkum spadá především do druhé poloviny šedesátých let.

V roce 1999 započaly na Pohansku s novou intenzitou rozsáhlejší terénní výzkumy prováděné pod vedením Jiřího Macháčka v rámci výzkumného záměru Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Tato činnost vyvrcholila v roce 2006 objevem pozůstatků druhého raně středověkého kostela, lokalizovaného na severovýchodním předhradí Pohanska. Podařilo se tak rozšířit mimořádně cennou skupinu našich nejstarších církevních staveb, které dokládají počátky christianizace středovýchodní Evropy. Nový kostel se na základě půdorysu řadí k rotundám. S existencí kostela na severovýchodním předhradí Pohanska souvisí i pohřebiště, odkud evidujeme 152 pohřbených jedinců. Pozoruhodný je především objev pěti hrobů v interiéru chrámu. Na základě nálezů z hrobů v kostele i mimo něj datujeme existenci stavby od vrcholného velkomoravského období do první poloviny 10. století.

Hrad Rokštejn

Výzkum zříceniny hradu Rokštejna u Panské Lhoty (kraj Vysočina) iniciovala v roce 1981 zamýšlená stavba vodního díla Střížov. K té naštěstí nikdy nedošlo a výzkum zprvu záchranného a předstihového charakteru přerostl v systematickou vědeckou činnost, která na lokalitě trvá s krátkými přerušeními dodnes. Ústav archeologie a muzeologie působí na Rokštejně teprve od roku 1996, kdy na pracoviště přešel zakladatel a hlavní organizátor výzkumu Zdeněk Měřínský. V letech 1981–1988 prováděl výzkum Archeologický ústav Československé akademie věd v Brně, další sezóny 1989–1991 Moravské zemské muzeum Brno a později již Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Cílem výzkumu zprvu bylo získat co nejpodrobnější obraz o půdorysném schématu lokality a stanovit základní fáze jejího stavebně historického vývoje. Získaná podrobná dokumentace měla sloužit dalším případným rozborům funkce hradu. Díky kontinuálnímu výzkumu v průběhu více než tří desetiletí se okruh témat dále rozrůstal o osudy hradu v průběhu 13. až 15. století, okolnosti jeho vzniku a zániku a jeho místo v dějinách regionu Jihlava a celé Moravy. To je však pouze jedna stránka výzkumné činnosti, neboť získané poznatky přispěly i k prohloubení našeho poznání hmotné kultury středověku. Na prvním místě pochopitelně byla otázka životních podmínek na středověkém hradě. Postupně ale došlo i na problémy funkce hradu jako centra určitého panství, jeho hospodářské vztahy k regionu a problém existence velkostatku, vazby k okolním vesnicím v držbě majitelů hradu a nakonec i na život poddaných v těchto vesnicích včetně řemeslné výroby na hradě a ve vesnicích. Rozsáhlý soubor nalezených artefaktů i ekofaktů přinesl cenné poznatky pro studium vývoje lesa a přírodních poměrů vůbec, které ovlivňovaly stravu obyvatel hradu, skladbu pěstovaných plodin či okruh domácích a lovených zvířat. Technické zázemí výzkumu bylo zprvu zcela nedostatečné. V roce 2003 se však podařilo vybudovat výzkumnou základnu v blízké obci Panská Lhota, která slouží nejen jako zázemí archeologických odkryvů na hradě Rokštejně a v širším okolí, ale také pro jiné odborné a edukativní aktivity, např. experimentální archeologii a mezinárodní workshopy.

J. Poulík (na snímku vlevo) a V. Podborský studují nalezený archeologický materiál z výzkumu neolitické osady v Těšticích-Kyjovicích, počátek 70. let 20. století

Zdroj: Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Moderní metody v archeologické praxi

Dlouhodobým cílem ústavu archeologie a muzeologie je vývoj nových výzkumných metod a jejich uvádění do výuky i vědecké praxe. Výzkumná infrastruktura pracoviště se opírá o čtyři pilíře unikátního charakteru, které tvoří přístroje, stavební infrastruktura, transportní prostředky a v neposlední řadě nezbytné personální zdroje. Týmy geofyzikálního průzkumu a terénní dokumentace, traseologické laboratoře a analyticko-experimentálního centra pokrývají potřeby oboru v celém rozsahu od prospekce a identifikace archeologických a památkových objektů přes sběr archeologických a enviromentálních dat a dokumentaci exkavační fáze výzkumu až po komplexní analýzu hmotných nálezů, která zahrnuje expertní posouzení, mikroskopii technologických stop a traseologii, materiálové analýzy spektrometrem XRF, 3D morfometrickou analýzu a experimentální ověření zjištěných výsledků. Aktuální přístrojové vybavení geofyzikální prospekce zahrnuje magnetometrii, geoelektrické metody, GPR, detektoring a 3D dokumentace stavebních reliktnů, čímž pokrývá všechny typy terénu a sedimentů. Zajištění dokumentace

terénního výzkumu je rovněž založeno na kombinaci různých moderních metod – geodetický přístroj RTK-GPS je doplněn několika totálními stanicemi, drony a fotogrammetrickými sety pro 3D záznam. Analýze technologických a funkčních dat artefaktů slouží soubor mikroskopů s různým využitím pro procházející i odražené světlo s využitím pro archeometrii, materiálové a technologické analýzy a traseologii artefaktů ze všech typů materiálů – kamenných, kovových, keramických, kostěných či parohových, i pro základní identifikaci environmentálních makrozbytků. Traseologický mikroskop s motorizovaným ostřením je na archeologických pracovištích v České republice unikátním zařízením pro mikroskopii s vysokou hloubkou ostrosti. Vybavení 3D laboratoře zahrnuje jak stacionární skener vybavený i pro snímání textury, tak mobilní fotogrammetrické sety umožňující flexibilní využití v terénu i v ateliéru, od dokumentace budov či terénních nálezových okolností až po dokumentaci drobných artefaktů. Analytické pracoviště dále disponuje mobilními XRF spektrometry, experimentálním setem pro analýzu keramických materiálů a nábrusovým zařízením. Ústav archeologie a muzeologie patří v České republice díky svému vybavení mezi nejdůležitější inovátory a lídry moderně vedeného výzkumu.

* * *

Pro studenty archeologie se v současné době otevírá široké spektrum předmětů zaměřených na jejich přípravu k uplatnění jak v archeologické terénní praxi, tak ve vědeckovýzkumné oborové sféře s důrazem na interdisciplinární přesah, což se transparentně odráží i v tématech početných doktorských prací. Nabídka je obohacena samostatným bakalářským programem klasická archeologie, který v magisterském stupni přechází do formy specializace. Nejen studentům, ale i odborné veřejnosti jsou určeny přednášky zahraničních specialistů, organizované v pravidelných semestrálních cyklech. Akademičtí pracovníci se v rámci spolupráce s řadou zahraničních vědeckovýzkumných institucí rovněž zapojují do vedení archeologických výzkumů ve Francii či Řecku, kde se týmových výzkumných úkolů účastní i vybraní studenti.

Webové stránky pracoviště: <http://archo-muzeo.phil.muni.cz/>